

Resum: Història del castell d'Ambra de Pego (Marina Alta), característiques dels Hisn a les terres valencianes i algunes aportacions historiogràfiques.

Summary: History about the "Castell Ambra" of Pego village (Marina Alta), characteristics about hisn in the valencian territory and some historiographic contributions.

Paraules clau: hisn, alqueria, qúya, Pego.

ELS HÛSUN MUSULMANS. EL CAS PARTICULAR DEL CASTELL D'AMBRA DE PEGO

MIREIA BAÑULS ESCRIVÀ

PEGO, MARINA ALTA

El castell d'Ambra. Localització i toponímia

El castell d'Ambra de Pego és una construcció d'època islàmica característica d'arreu del País Valencià. Es troba situat al terme de Pego en una partida amb el mateix nom, sobre un tossal d'uns 300 metres d'altitud a migdia de la vall de Pego i en la carretera que l'uneix amb la Vall d'Ebo. La construcció s'alça sobre una penya rocallosa, adaptant-se a les irregularitats del terreny, adquirint, si més no, una forma poligonal. El recinte presenta unes mesures d'uns 160 metres de llarg per uns 35 metres d'amplària, amb

defenses construïdes en el seu flanc més accessible, és a dir, al migdia, atés que la seua cara nord presenta un escarpament de gran desnivell i inaccessible, que delimita amb la Vall de Pego.

Vista del castell

La seua datació ha sigut una font de discussió al llarg del temps, i ha sigut ja en la dècada dels anys 90, en què s'ha datat en el segon quart del segle XII, relacionada amb la conquesta feudal de la comarca de la Marina Alta.

Quant al context, l'expansió islàmica arriba a la península ibèrica al segle VIII, conquerida en un període relativament breu, i amb una durada extensa. Les notícies sobre la Marina Alta no són molts abundants: als segles XI i XII es troben algunes informacions referides sempre a Dâniya (Dènia), puix és capital de la taifa. Al segle XII, Ibn-Abd al Malk al-Marr-ks parla de Baguh (Pego), com a territori pertanyent a Dâniya.

Els castells musulmans, com el d'Ambra, responen a les construccions defensives islàmiques conegudes com *hisn* o *hüsün* (plural). Aquestes es localitzen en llocs estratègics dominant un territori i devien servir com una mena de refugi per a les poblacions dels *qúra* o alqueries dispersades per les seues proximitats. Generalment, aquestes fortificacions no pertanyien a cap autoritat pública o privada, encara que de vegades podien ser habitades per un senyor o alcaid. Pel que fa al *hüsün* de Bairén (Gandia, La Safor) o el d'Almenara (Plana Baixa), es coneix gràcies als textos cristians la presència d'un alcaid, el qual pot assimilar-se a un senyor.

En el cas de Pego, algunes de les *qúra* o alqueries que l'envoltaven guarden trets característics de la toponímia que perdura fins als nostres dies. D'aquestes alqueries, algunes ens resulten desconegudes, ja que el que es coneix ve de la mà del *Llibre del Repartiment* de 1248-1249 el qual anomena algunes com Benigani, Castelló, Beniayahet, Uxola, Benumeia, Atzaneta, Favara, Benituba, Rupais, Benizuleima i Cotes. Els habitants de les alqueries pagaven l'anomenada *sukhra*, que consistia en el proveïment al castell de llenya i aigua. Totes elles formen en l'actualitat part de terme municipal de Pego, i formaren part de les donacions que Jaume I va realitzar a alguns dels seus homes. Aquestes alqueries es basaven en una agricultura de regadiu sobre bancals en les vessants dels barrancs i muntanyetes; a més, aprofitaven l'existència de fonts naturals i en altres treien l'aigua amb sénies i pous.

Les alqueries deuriem constituir una comunitat rural o aljama (*al-djamâca*). A més, els seus noms ens indiquen que les que tenen el topònim *Beni-*, evoquen sens dubte llocs poblats per grups clànics, que tenen un mateix avantpassat masculí (Benigalip, seria Ghalib; o Benisuleyman, seria Sulayman). Es tractava de poblats petits d'unes quantes cases, que havien de ser prou inestables i que, per tant, desapareixerien amb la família extensa o grup gentilici que els havia constituït. Tanmateix, dins la topografia valenciana, aquesta toponímia ens és molt coneguda, i trobem l'exemple de la Vall de Gallinera a prop de Pego, on s'ha conservat de bona manera en els noms d'alguns pobles, els quals abans pertanyien al *hisn* de Gallinera: Benisili, Benissivà, Benirrama, Benialí i Benitaia. A més, alguns noms de tribus berbers, com el d'Atzaneta en el cas de Pego, es repeteix en altres llocs com Albaida.

El castell no va participar activament en la conquesta, però tingué importància dins les rebel·lions mudèjars del cabdill Al-Azraq. Trenta vuit documents ens parlen de la transcendència del castell ja dins l'època del rei

Jaume I, conservats tots ells en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El primer ens informa que el 14 de maig de 1258 es consignà a Arnau de Romaní, militar, a canvi de 10.000 sous reals de València, el castell i les seves alqueries. Al mateix any, Jaume I, dubtant sobre la estabilitat del lloc front als atacs de Al-Azraq, manà a l'alcaid de Pego que mentre durara la guerra, el Castell havia de tenir permanentment una guarnició de deu homes i una atzembra; i serà en acabar la guerra quan la guarnició podrà reduir-se a quatre homes.

A l'abril de 1259, s'ordenà a Bonanat de Guia, arxipreste de Daroca, la custòdia del Castell amb quatre homes, als quals el rei pagarà 150 sous anuals. Al 1263 se li donà a l'infant Pere de Berbegall la vila i el Castell, el qual l'ha de mantenir fins que es recaptin 8.000 sous reals que el rei devia. Per tant, li concedeix el nomenament d'un alcaid del castell i la jurisdicció criminal i civil de la vila. Al 1261, l'infant ha contret deute de 20.000 sous amb Ade de Paterna, i el rei li concedeix a aquest últim la vila i el Castell. Ade de Paterna, segons la documentació es mostrà reticent al compliment del seu deure, ja que presentava amb freqüència els comptes dels rèdits de Pego. Al 1268 havia d'haver-se contret el deute, però l'infant Pere necessità més diners, i els pren de P. de Capellades fent-li entrega del castell fins que se'ls cobre. De nou, al 1271, l'infant amb un nou deute li'l consignà a Pere Marcén, justícia de Borriana. També contragué deutes amb Bernat de Peralada i amb Joan Pérez Zapata, entre altres.

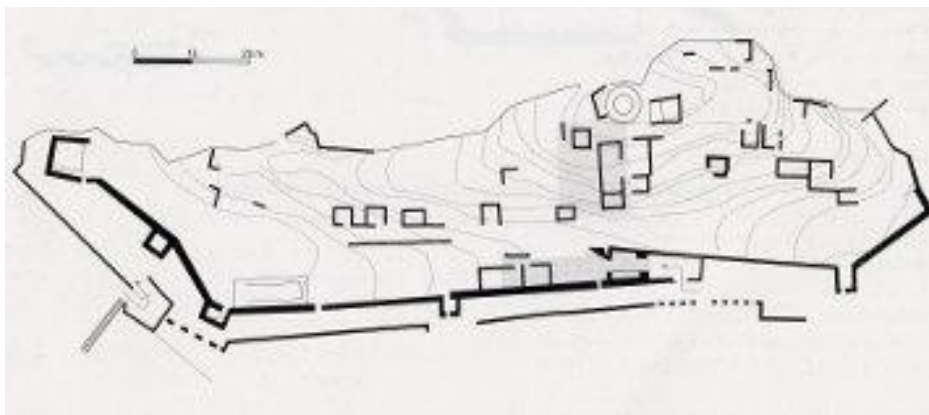
Un document de 1271, conservat de manera incompleta, parla de la venda d'alguns castells, entre ells el de Pego; i pel que sembla, els cristians no desitjaven estar per aquestes terres, i és per tant, que al 1275 es va arrendar a favor dels sarraïns. Finalment, al 1276 se li concedeix a Sanç de Serra heretats en la vall de Pego, a ell i a 200 peons més que mancaven de terres com a premi pels seus serveis durant la guerra contra els sarraïns. Després d'aquesta data comença a perdre la seva importància militar. Al 1280 es comença a construir la nova vila de Pego, sobre l'antiga alqueria d'Uxola. Després de la segona carta de repoblament de 1286, és concedida

amb condicions més àmplies que la primera de 1279, moment en què arriben colons procedents de Catalunya i Aragó.

Caldria citar la transcendència de la carta de poblament com una manera d'entendre la fundació del poble, amb un procés colonitzador i feudal que opera un canvi important dins el paisatge, estructura i societat, amb la fisonomia dels territoris andalusins. A més, es produí una marginació dels mudèjars dins la societat valenciana.

Estructuració del Castell i la intervenció arqueològica

Respecte a l'estructuració del castell, aquesta és poligonal, amb dues cares, una accessible des del sud, mirant cap a la Peña del Migdia, i una inaccessible des del nord mirant cap a la Vall de Pego. L'entrada al recinte presenta forma de rampa, situada a la part sud-est de la muralla. L'ingrés al recinte està defès per dos murs i les dos últimes torres del recinte. De la porta s'ha conservat la seua arrencada, la qual constitueix un accés en recte, realitzat amb carreus i possiblement es tancaria amb un arc; té una planta rectangular amb doble brançal interior i exterior amb una amplària de l'obertura d'uns 2 metres amb una profunditat d'1,90 metres. Els carreus es recullen amb cal, trobant-se tota la construcció adossada, sense treballar als murs de tàpia.

Plànol del castell

Restes de les vivendes i l'aljub. Fotografia Bañuls Escrivà 2010.

Entrada al castell. Fotografia Bañuls Escrivà 2010.

A l'interior del recinte, a mig dia i junt a la segona torre de la muralla, es troba l'aljub, de planta rectangular, també realitzat amb tàpia; i ja en el flanc cap a Llevant s'aprecien, sobre la penya, restes constructives dels habitatges, realitzades amb murs de tàpia, sobre basaments de maçoneria. Sobre el terreny es contenen uns vint habitatges, situats de manera escalonada i aprofitant la fisonomia natural del cim. El recinte emmurallat s'ha aconseguit anivellant i configurant angles, donant lloc a falsos cubs en els extrems, realitzats amb tàpia, i amb una espessor variable. Finalment, hi ha una barbacana o antemural, realitzat amb tàpia tanca el recinte emmurallat.

Les excavacions realitzades al 1993, mitjançant la prospecció, van aconseguir distingir els diversos habitatges, i es recolliren alguns materials com un ataïfor o safata i un fragment d'una llum d'oli, ambdós decorats amb la tècnica del vidriat monocrom en verd. També es trobaren fragments d'un anafe o forn portàtil per al ferro, fang i altres materials, amb decoració incisa. Tanmateix aparegueren 5 diners de bronze, en els quals apareix en l'anvers la llegenda IACOBUS REX amb el cap del rei; i en el revers un arbre a manera de flor sobremuntat a una creu amb la llegenda VALENCIE, de manera que caldria situar-les dins el regnat del rei en Jaume I (1238-1276).

Les restes de ceràmica són diverses i molt abundants, destacant les de tipus verd monogramàtic i ceràmiques vidriades. També destaquen restes de malacofauna. Una de les troballes més importants fou la d'un antic joc islàmic, el qual es trobava a prop de la zona de guaita del castell, concretament dins el cos de guàrdia on hi ha uns banquetes, i també una espècie de morter decorats amb uns motius d'espiga.

Pila andalusina d'aigua beneïda. Castell Ambra (Pego). Marbre Traventí. h: 35,8 cm; a: 20 cm; e:18,5 cm

D'origen islàmic i reutilització cristiana 1250-1280. Museu Arqueològic d'Alacant MARQ.

El castell d'Ambra dins la Historiografia

Pel que fa a la historiografia, Nicolau Primitiu narra que anà a Pego al setembre de 1922, i que durant la visita al castell recollí ceràmica *mitgeval*, alguns fragments de *tègula* romana i materials d'època ibèrica i de sílex; aquest material fou dipositat al Centre de Cultura Valenciana. Parla de la toponímia del castell, "Ambra" que segons ell podria ser "Ambres", encara que justifica el fet de no trobar cap document que ho anomene d'aquesta manera, sinó que sols ha pogut trobar *castrum et villa* de Pego (Castell i vila de Pego), i és aleshores quan pren ferma consideració per un document de Pere el Gran del 31 de desembre de 1280 en què s'ordena *que es faça la vila de Pego junt a la Font*.¹

Altres com Beuter, a l'any 1551 *foli 344 revés* parla que Alazdrach va prendre els castells de Gallinera, Serra i Pego; però no parla d'Ambra. D'altra banda, Escolano, en el seu llibre *Decadas* (Tom, II Llibre VI, columna 161, 8), diu "*.. en su termino havia tres castillos, que se llaman Hombra, Fauara y*

¹ *Cum comodius et decencius videntur ut villa de Pego fiat et fundentur juxte Fontem volumus et vobis mandamus quatenus xillam predictam faciatis prope dictum Fontem ubi videlicet circa ipsum Fontem decencius videatur...*

Benihumeya...”. Aleshores, les afirmacions d’Escolano fan pensar que es tractaria d’Ambra, i que tal volta Ambres seria, segons l’opinió de Nicolau Primitiu seria el nom de les propietats en què es divideix la partida.

Josep A. Gisbert, escriu al 1986 del Castell d’Ambra, i comenta que en les fonts cristianes és conegut com Castell de Pegó. Cita les seues diverses característiques arquitectòniques que defineixen aspectes interessants del seu desenvolupament històric.

Pierre Guichard el defineix com un de tant castells islàmics utilitzats com a llocs de refugi o hàbitat de les comunitats rurals, amb un caràcter no-feudal i objecte de transformació i destrucció després de la conquesta. Segons Xavier Martí, data dels inicis del segle XIII, producte de la por dels musulmans davant l’amença de la conquesta feudal.

La conservació dels Hüsun

Així doncs, caldria completar l’article amb els problemes de conservació que presenten els hüsun. Els seus estats de conservació deriven sobretot dels materials i modes constructius, molts dels quals no han suportat el pas del temps. Dins les causes de la degradació d’aquestes construccions, caldria situar en primer lloc, l’abandonament total o parcial abans i/o després de la conquesta feudal del segle XIII i la pèrdua d’importància d’alguns dels *hüsun*. En segon lloc, estaria d’una banda, la destrucció intencionada dels castells a la fi del segle XIII, i també entrat el segle XIX en què moltes de les pedres que foren utilitzades per a la construcció són reutilitzades per a fer abancaments; i d’altra banda, la destrucció no intencionada, la qual s’hauria iniciat a partir de la descomposició del Xarq Al-Andalus a la fi del segle XII, a més de la manca de diners del rei i els seus tinentes, i les ordres directes per a l’enderroc dels castells.

En tercer lloc, els materials utilitzats, els quals resulten inestables i poc duradors, ja que solen estar fets de tàpia i maçoneria. La tàpia resulta ser molt econòmica i senzilla, i el que l'encareix és sobretot la calç, encara que també es pot utilitzar pedra, grava, sorra, terra i aigua, les quals encofrades permeten bastir murs resistents; per tant la diversitat dels materials i de la qualitat són diversos. D'altra banda, la maçoneria és una altra tècnica que consisteix en l'aixecament de paraments amb carreus i pedra en sec, o s'omplin amb grava o pedra petita els buits que puguen quedar. Aquesta última tècnica presenta més bona conservació que la tàpia, però el fet de trobar per al reaprofitament pedres amb la mateixa mida o característiques dóna lloc a que siga més fàcil la seva elecció per a la realització d'abancalaments.

Finalment, caldria citar l'acció de la natura en conjunt amb els materials emprats per a la seva edificació, ja que la pluja, els canvis de temperatura i inclòs terratrèmols, provocaren la dilatació i contracció continuada, i dels quals caldria citar els casos dels castells de Bairén (Gandia) i Santa Anna (Oliva) a la comarca de La Safor o Montesa a la comarca de La Costera; a més de l'oxigen, el qual procurà la crecscuda de plantes, les arrels de les quals s'endinsen dins els murs i les fan inestables. El cas del Castell de Bairén seria un dels castells que compleix amb la totes aquestes característiques.

Conclusió

En conclusió, es pot dir, tal i com afirma Pierre Guichard, que el Castell d'Ambra o de Pego és un castell o *hisn* musulmà, un més dins de tot el gran conjunt d'ells que es troba dins el País Valencià. Aquest serviria com a refugi de les alqueries o *qúra* de les proximitats de la Vall de Pego, i com a lloc de guaita, ja que presenta una localització estratègica molt bona, amb vistes

cap a la Vall de Pego, la Serra del Migdia (sud), la mar Mediterrània a l'est i a cap a l'oest la Vall de Gallinera amb el seu castell; aquest darrer ocupa una molt bona posició defensiva sobre una penya protegida de manera natural, i al qual pertanyien nombroses alqueries situades al fons de la Vall. Per tant, cal deixar de banda la visió popular dels castells feudals.

Caldria afegir, d'acord amb la conservació d'aquests tipus de monuments, que si més no, el fet de ser abundants dins la geografia valenciana no li lleva importància a la seua identitat com a monument històric. Resulta impossible la recuperació d'aquests, és clar, però amb la el seu reconeixement contribuïm a la conservació d'un passatge més de la nostra història. Han sigut com bé s'ha tractat anteriorment, diversos els factors que han contribuït al seu deteriorament fins als nostres dies, destacant el reaprofitament dels materials característics del segle XIX i XX en molts municipis que tingueren monuments com aquest o jaciments de diverses èpoques per a la construcció d'abancalaments, i també els factors naturals com a contribuïdor destacat dins el procés de deterioració dels monuments.

Per últim, dir que aquest "castellets" o castells, com són coneguts popularment, formen part de la nostra història, la història del poble valencià, dins una etapa que moltes vegades no es bastant reconeguda. Caldria, malgrat tot, posar en valor el nostre patrimoni i fer un esforç, encara que petit, per a la conservació d'allò que ens pertany i que forma part de la nostra història.

BIBLIOGRAFIA

AZUAR RUIZ, Rafel; MARTÍ OLTRA, Xavier; PASCUAL PACHECO, Josefa; TORRÓ ABAD, Josep, *Transformaciones de la estructura del poblamiento medieval en las tierras de la Marina. Castell d'Ambra (Pego, Marina Alta, Alacant)*, Julio 1993; I Campaña excavaciones.

COSTA CHOLBI, Pasqual; *La carta arqueològica de Pego. Un avanç sobre l'inventari dels jaciments arqueològics del Municipi*, I Jornades d'Estudis Carmel Giner Bolufer de Pego i les Valls. Actes 2004, pàgs. 54-58.

GUICHARD, Pierre, *Al-Andalus frente la conquista cristiana*, Biblioteca Nueva Universitat de València, Valencia, 2001, pàgs. 237-256.

GUICHARD, Pierre, *La població musulmana a Pego*, I Jornades d'Estudis Carmel Giner Bolufer de Pego i les Valls. Actes 2004, pàgs. 63-68.

GUINOT, Enric; TORRÓ, Josep; MARTÍ, Xavier, *Carta de Poblament de Pego 1279*, Ajuntament de Pego 2004.

GISBERT, Josep A., *El castell d'Ambra- Pego. Un conjunt monumental per avaluar*, 1986.

LOZANO OLIVARES, Francisco, *El castell d'Ambra: arquitectura militar de un hisn rural islámico de los siglos XII-XIII. Transformaciones en el poblamiento medieval de la Marina Alta*, Alacant 1994.

MARTÍNEZ MORELLÀ, Vicente, *El Castillo de Pego en la época de Jaime I el Conquistador*, 1959.

PRIMITIU, Nicolau, *El Castell d'Ambra*, 1962.

SÁNCHEZ SIGNES, Miguel, *Els problemes de conservació dels Husün valencians: el cas particular del hisn Bayr n (Gandia)*, *Aguaits* 29 (2010), pàgs. 19-36.